

תולדות השראת שכינה (טז) / בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֹּר אֶת שְׁמִי

הבלשן ואיש המקרא יחיאל בן-נון ז"ל³ (ההדגשות במקור – וכן בכל הציטוטים מספרו):

היידוע מפרש את הסתום, ובכך הוא מצמצם את תחומו של האפשר; הוא גודר פרט מסוים ומקצהו מתוך הכלל, שהוא שייך אליו. השם הסתום 'מקום', כלומר 'מקום כל-שהוא', מכוון לפרט אחד אמנם, אבל בלתי ידוע מתוך כלל המקומות. על כן הוא מוסב בכוח על מספר בלתי מוגבל של פרטי הכלל. יידועו של השם 'המקום' (מקום זה הידוע), מרחיק מתודעתנו כל אותו מספר בלתי מוגבל של פרטים, חוץ מאחד – היחיד שתפסה בו הכרתנו...

מנקודת מבט זו פעולתה של המילה 'כל' הפוכה היא אפוא, שכן היא באה להכליל את המושג ולהרחיב את היקפו – 'כל מקום' ו'המקום' כמעט הפכים הם. בדין היה אפוא, שיהא צירופן של 'כל' ושל ה"א הידיעה מן הנמנע...

עקרונית ניצבות בפנינו שלוש דרכים לפתרון הבעיה: לאחוז בהכללה ('כל') ולנטוש את היידוע ('המקום') – ונמצא הכתוב שלפנינו מתיר הקרבה בכל מקום; לאחוז ביידוע ולנטוש את ההכללה – ונמצא שהכתוב עוסק במקום אחד מסוים ותו לא; או ליישב את שניהם. למעשה, אין הדרך הראשונה אפשרית, שהרי מקרא מלא דיבר הכתוב: "הִשְׁמֵר לְךָ פֶּן תַּעֲלֶה עַל־תֵּיךְ בְּכָל מְקוֹם אֲשֶׁר תֵּרְאֶה" (דברים י"ב, יג). נותרו בידנו, אם כן, שתי אפשרויות לפרש את "בכל המקום" – ולשתיהן נציגים בחז"ל. כפי שנראה בהרחבה, דרך המלך היא ליישב את 'בכל' עם 'המקום'. אך תחילה נראה את הפירוש הפחות מקובל, המפרש את הכתוב לאור היידוע בלבד.

"בכל המקום" – בבית הבחירה

הספרי הנ"ל מפרש כי הכוונה לבית הבחירה שבירושלים:

זה מקרא מסורס: בכל מקום שאני נגלה עליך, שם תהא מזכיר את שמי. והיכן אני נגלה עליך? בבית הבחירה. אף אתה לא תהא מזכיר את שמי אלא בבית הבחירה. מיכן אמרו: שם המפורש אסור לאומרו בגבולים.⁴

לפי דרך זו, "בכל המקום" היינו: 'המקום' בה"א הידיעה. וכן פירש רבנו בחיי על אתר: "ומה שהזכיר 'בכל המקום', בה"א

בשיעור הקודם עסקנו בציווי "מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי" (שמות כ', ט) וביחס בינו ובין פרשיית המזבח שבציווי מלאכת המשכן. הפעם נדון בחלקו השני של הפסוק:

...בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֹּר אֶת שְׁמִי אָבּוֹא אֵלֶיךָ וּבִרְכִיתִיךָ.

א. אֲשֶׁר אֶזְכֹּר אֶת שְׁמִי

נתחיל דווקא במילים אלו, שאינן מוקד שיעורנו. על דרך הפשט, מתאר הכתוב השראת שכינה שהיא כולה 'מלמעלה למטה': הקב"ה מזכיר את שמו, בא אל האדם ומברכו. לפי זה, הכתוב הנו המשך ישיר למעמד הר סיני, שעיקרו: התגלות במקום מסוים (עיי'ן שיעור 20 לשנת ה'תשס"ז) שתכליתה – ההתגלות עצמה.

ובכל זאת מעוררת המילה "אזכיר" תמיהה: דומה שמתאים יותר היה לכתוב 'תזכיר',¹ הן מפני שממבנה הפסוק ומתוכנו משתמע שמדובר במעשה של האדם, שאליו יגיב הקב"ה בביאה אל האדם ובברכתו, הן מתוך הקשרו של הכתוב – מיד לאחר הציווי לעשות מזבח אדמה. ואכן, בספרי (נשא פיסקא לט) נתפרש הכתוב בהקשר של הזכרת השם המפורש במקדש – כך:

ר' יונתן אומר: הרי הוא אומר 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי' – זה מקרא מסורס: בכל מקום שאני נגלה עליך, שם תהא מזכיר את שמי.

כלומר: יזמת ההתגלות היא של הקב"ה, ובעקבותיה מזכיר האדם את שמו.²

ב. בְּכָל הַמָּקוֹם

"כל" או "המקום"?

עיקר ענייננו בשיעור זה הוא בצירוף "בְּכָל הַמָּקוֹם".

לכשנדייק, נמצא כי לכאורה יש בצירוף זה סתירה פנימית: המילים "בכל" ו"המקום" – בה"א הידיעה – אינן יכולות, לכאורה, לדור בכפיפה אחת. היטיב לנסח את הבעיה

1 כדברי רבנו בחיי בפירושו על אתר, וכפי שהעיר כבר הירושלמי ברכות פ"ד ה"ד (אלא ששם נדרש הכתוב בעניין אחר).

2 אמנם במקבילה בסוטה לח ע"א איתא: "...אלא מקרא זה מסורס הוא: בכל מקום אשר אבוא אליך וברכתך שם אזכיר את שמי".

רש"י (על שמות שם) ניסה כנראה ליישב את לשון הכתוב "אזכיר" עם הפירוש הבהיר יותר כי הכוונה 'תזכיר', וביאר כך: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי" – אשר אתן לך רשות להזכיר את שם המפורש שלי, שם אבוא אליך וברכתך – אשרה שכינתי עליך, מכאן אתה למד שלא נתן רשות להזכיר שם המפורש אלא במקום שהשכינה באה שם".

3 בספרו: ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עורך: הרב יואל בן-נון, אלון שבות ה'תשס"ו, עמ' 219-220.

4 ובאופן דומה נתפרש במקבילות בסוטה לח ע"א ובמכילתא יתרו מסכתא בדחדש פרשה יא.

בן-נון רואה בצירוף "בכל המקום" דוגמה קלסית לתופעה נרחבת במקרא, שאותה הוא מכנה "ידוע חלקי", כלומר: "ה"א ידועה... שאיננה מיידעת את השם במילואו – האחד הידוע! – אלא ביידוע חלקי – אחד מסוים!"⁸ בדרך זו הוא מפרש שני מקומות נוספים בהם מופיע הצירוף "כל המקום" ביידוע חלקי⁹ (ההדגשות במקור):

כך אמר אברהם לשרה בצאתם לנדודיהם המסוכנים במקומות שאין בהן יראת א-להים: 'זה חסדך אשר תעשי עמדי – אל כל המקום אשר נבא שמה אמרי לי (=עלי) אחי הוא' (בראשית כ', יג). זוהי הדוגמה הברורה ביותר למשמעות הביטוי 'כל המקום' ביידוע חלקי: אל כל אחד מאותם מקומות מסוימים ומסוכנים, אשר נחליט ללכת אליהם – ובכל פעם יהיה זה מקום מסוים אחד – אמרי עלי אחי הוא. לא בכל מקום נהגו כך, שכן בחברון בוודאי לא היתה סכנה כזאת. גם לא במקום ידוע אחד בלבד, כי רבים היו מקומות הסכנה. על-כן בא כאן יידוע חלקי.

עוד פסוק מפורש בדברים (י"א, כד): 'כל המקום, אשר תדרך כף רגלכם בו, לכם יהיה', כלומר – כל אחד מאותם מקומות מסוימים אשר תחליטו ותכבשו בעת הראויה – לכם יהיה. ובכן, לא 'המקום (הידוע)', ולא 'כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו' אלא: 'כל המקום' – כל אותם מקומות שתכבשו, בהיותכם שומרים 'את-כל-המצוה הזאת' (שם, כב).

וכעת הוא מגיע לפרש את פסוקו:

אף הפסוק הזה שבספר שמות, אשר מדבר על זבחי קרבנות, עולות ושלמים 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי'... איננו מתיר הקרבה 'בכל מקום אשר תראה' (=תבחר, דברים י"ב, יג). אין הפסוק הזה עומד בסתירה לדרישת התורה בספר דברים להקריב לה' רק במקום האחד 'אשר יבחר ה' א-להיך בו'...

פירוש הביטוי 'בכל המקום' = בכל אותו מקום מסוים שבו יזכיר ה' את שמו, בזמן מסוים. 'המקום' – אחד הוא באותה עת, אף כי לא מקום אחד ויחיד נועד להיבחר על ידי ה', אלא מקום אחד בזמן אחד, וכל אחד מהם ייקרא 'המקום'. זהו, סוף סוף, העיקר

הידועה, לרמוז על בית הקרבנות שנקרא מקום, שבנאו שלמה לשמו של הקב"ה".

לפי פירוש זה, מסתבר שהכתוב נאמר דווקא כאן, לאחר מעמד הר סיני וקודם הציווי על בניין המשכן, כמעין 'קריאת כיוון' לעתיד: אמנם בקרוב תצטוו על המשכן, אך דעו לכם, כי אין זו אלא ראשיתה של הדרך אל התכלית – מקדש במקום קבוע ותמיד.

"בכל המקום" – לרבות נוב ושילה וגבעון

מנגד פירשו רבים כי אין הכוונה למקום אחד מיוחד, אלא לכמה מקומות מסוימים בהם בחר הקב"ה במהלך הדורות להזכיר את שמו, וביתר דיוק: לתחנות המשכן. כך למשל פירש מדרש לקח טוב על אתר (הובא בתורה שלמה, יתרו תקלה): "בכל המקום – לרבות נוב ושילה וגבעון". וכן פירשו ראב"ע וחזקוני על אתר.⁵

אם אכן הכוונה לתחנות המשכן – מדוע נאמר הדבר קודם הציווי על הקמת המשכן? בהמשך יואר הדבר באופן מלא יותר. לעת עתה נאמר, כי ייתכן שניתן להבין זאת לפי דעת הרמב"ם (ספר המצוות מצוות עשה כ) שהוזכרה בשיעור הקודם, כי הכתוב מתייחס לשעת היתר הבמות: קודם שבא הציווי המפורט על המשכן, מקדימה התורה ומשלימה את התמונה בתיאור המציאות בה ניתן לעבוד את ה' גם שלא במשכן.⁶

יידוע חלקי

הפירושים שראינו זה עתה מנסים בבירור ליישב את המילים 'בכל' ו'המקום'. מה הבסיס הלשוני לכך? כאן אנו שבים ונזקקים לבן-נון,⁷ ובעקבותיו נצעד מעתה ואילך (עם כמה הוספות).

5 חזקוני עמד על כך שבמקומות אלו שרתה שכינה: "בכל המקום – לפי ששרתה שכינה בכמה מקומות, כגון גלגל, שילה, נוב, גבעון, ירושלים, ושינו (פסחים ג ע"א): לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, לפיכך לא הזכיר בכל התורה שם מבורר רק בסתם: אל המקום". ואילו ראב"ע מדיש את נוכחות הארון במקומות אלו: "פירוש: בכל מקום אשר אשים זכר לשמי שכבודי שוכן שם, כמו שילה ונוב שעמד שם הארון"; ופירושו צריך עיון, שהרי נוב לא עמד הארון.

6 דעת הרמב"ם, שהציווי "מזבח אדמה תעשה לי" מתייחס לשעת היתר במות, מתיישבת היטב עם חלקו השני של הפסוק – "בכל המקום אשר אזכיר את שמי". גם פירוש רש"י ודעמיה, ש"מזבח אדמה" הנו המזבח שבמשכן, עולה בקנה אחד עם הדעה כי במילים "בכל המקום אשר אזכיר את שמי" הכוונה לתחנות המשכן.

ספורנו, כזכור, ראה בציווי על מזבח אדמה בניין אב לעבודת ה' בצורתה האידאלית, כפי שהייתה קודם חטא העגל – עבודה עממית באמצעים צנועים ופשוטים: "לא תצטרך לעשות היכלות של כסף וזהב ואבנים יקרות למען אקרב אליכם, אבל יספיק מזבח אדמה...". את המשך הפסוק ביאר בפירושו לתורה באופן סתמי למדי: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי – שאבחר לבית ועד לעבד". אך בספרו כוונות התורה (פרק ו) כתב: "והוא כל מקום שייקרא באמת בית א-להים, כענין בתי מדרשות וזולתם, אבוא אליך וברכתך". פירוש זה תואם את שיטתו בדבר עבודת ה' 'העממית', כפי שהיא משתקפת בפירושו למילים "מזבח אדמה תעשה לי" ובעוד כמה וכמה מקומות בפירושו לתורה (ראה שיעור 23 לשנת ה'תשס"ז) – אך באופן מרחיק לכת הרבה יותר.

7 בספרו הנזכר בהערה 3. הספר דן בפסוקו בשני מקומות. ההיבט הלשוני נידון בהרחבה בפרק "ה"א הרמיה" – יידוע חלקי", עמ' 218-234.

משמעותו הרעיונית של הכתוב מפותחת בעמ' 29-33 שבפרק המאלף "ארץ האמורי הפכה ל-ארץ המוריה", ומשם כל הציטוטים דלהלן.

8 להבהרת הרעיון נביא שתיים מדוגמותיו שם (עמ' 27-28): "כנגד את הכבש האחד (שמות כ"ט, לט), אנו מכירים את הצירוף 'את הכבש אחד תעשה בבקר' (במדבר כ"ח, ד), שיש לפרשו לשיטתנו: אחד מן השניים ולא חשוב איזה. אבל אחרי שנתר רק אחד, חייב הכתוב לומר – 'את הכבש השני תעשה בין הערבים'... כך יש לפרש את הביטוי 'בלילה הוא' (שלוש פעמים בבראשית, ופעם בשמואל), כאומר: באותו לילה מסוים, בלתי מוגדר בדיוק". החפץ להרחיב על אודות היידוע החלקי יעיין עוד שם, עמ' 27-29, וכן בפרק המוקדש לנושא זה (ראה ההערה הקודמת).

9 אין הוא מציין את המקום הרביעי בו מופיע צירוף זה – בבראשית י"ח, כו, שם אומר ה' לאברהם "אם אֶמְצָא בְּקִדְם חֲמִישִׁים צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר וְנִשְׂאִיתִי לְכָל הַמָּקוֹם בְּעִבּוֹרָם" – כנראה מפני ששם אין מדובר ביידוע חלקי, אלא הכוונה: 'לעיר סדום כולה'.

הופיע מהר פארן – שנסתכל בהם ושם ענינם
למאור פניו מהר פארן. והטעם, כי תחלת הכנסם
במדבר הגדול היה מפארן...

כלומר: מסיני ואילך מתגלה שכינה בישראל בצורות שונות
ובמקומות שונים – כל פעם במקום אחד, בהתאם
לתחנותיהם של ישראל. הבנה זו תואמת כמובן את תופעת
נדודי המשכן במדבר, ואחר כך בארץ ישראל. ה' משרה
שכינתו במשכן, הנמצא במקום אחד, אך במשך הזמן עובר
המשכן מתחנה לתחנה וממקום למקום.

ראב"ע שם ביאר את הכתוב, לאור מקבילותיו במקרא, על
התגלות הקב"ה לעזרת עמו במלחמה:

והנה מצאנו שאמרה דבורה: ה' בצאתך משעיר
בצעדך משדה אדום (שופטים ה', ד) ... ובספר תהלות:
'א-להים בצאתך לפני עמך בצעדך בשימון סלה'
(תהילים ס"ח, ח), ואחריו כתיב: 'ארץ רעשה' (שם, ט) ...
ואמר חבקוק: 'א-לוה מתימן יבא' (דברים ג', ג), שהוא
מבני אדום – 'תימן אומר' (בראשית ל"ו, יא), כטעם
'משדה אדום'. והנה הכל במלחמות ידבר. והעד:
'יקום א-להים יפוצו אויביו' (תהילים ס"ח, ב) ...

וכן הוא הפירוש. השם בא, והטעם: הכבוד שנכנס
בישראל, ותחלת הכנסו מסיני. וזרח משעיר,
והטעם: כל השנים שהיו ישראל במדבר לא הראה
השם גבורה בעמים עד בא ישראל אל שדה אדום...
והנה הם קרובים שעיר ופארן. והטעם מפורש, כי
ממקום שעיר כאשר באו לשעיר, אז זרח הכבוד
לישראל, והופיע מהר פארן...

מדברי ראב"ע עולה כי כאשר השעה צריכה לכך, כגון בשעת
מלחמה, מתגלה שכינה לא רק במשכן, אלא גם במקומות
אחרים. ואכן, לאורך ספרי יהושע, שופטים ושמאל מצאנו
התגלויות של הקב"ה גם שלא במקום בו נמצא המשכן, וכן
הקרבה לפני ה' במקומות אחרים – גם בשעת איסור במות.

כך מתייצבים בני ישראל "לפני הא-להים" (יהושע כ"ד, א)
בכינוס הגדול שעורך יהושע בשכם לפני מותו; בני יוסף
עולים על בית אל למלחמה – "וה' עמם" (שופטים א', כב); בני
ישראל זובחים לה' בבוכים (שם ב', ה); ה' יוצא לפני ברק בן
אבינועם במלחמתו עם סיסרא (שם ד', יד-טו); מלאך ה' נראה
לגדעון בגורן בעפרה, וגדעון מקים שם מזבח לה' ומקריב
עליו (שם ו', יא-יב, כד-כו); יפתח מדבר "את כל דבריו לפני ה'
במצפה" (שם י"א, יא) במלחמתו עם בני עמון; ובפרשת פילגש
בגבעה עולים בני ישראל לבית אל עם הארון, מקריבים שם
"לפני ה'", בוכים "לפני הא-להים" ובונים שם מזבח (שם כ,
יח, כו-כו; כ"א, ב, ד). משך כל התקופה הזאת היה המשכן בשילה
(יהושע י"ח, א, ה-ה) ונהג איסור הבמות (זבחים פ"ד מ"ג). וכמובן,
בהמשך, לאחר חורבן שילה, כששבו והותרו הבמות (שם מ"ז),
אנו מוצאים את שמואל ושאל בונים מזבחות ומקריבים
במקומות נוספים, כפי צורך השעה (ראה שמ"א ז', ט-י, יז; י"ג, ט;
י"ד, לה). בלשונו של בן-נון: "ה' אחד, מתגלה בכל פעם
במקום אחד, על פי הצורך ועל פי המאורע ההיסטורי,
ובאותה שעה מקריבים לפניו במקום ההתגלות".

ביסוד 'הריכוז', שבספר דברים, שבכל דור יהיה
מקום אחד בלבד נקבע לעבודת ה', עד שתיכון
מלכות קבע לעם כולו, ועמה גם מקום קבע לעבודת
ה'... אמנם אותו המקום המסוים, שבו תזבח בזמן
מסוים, יהיה תמיד המקום אשר ה' יזכיר (=יפקיד)
את שמו שם, ממש כמו בספר דברים – 'המקום
אשר יבחר ה'... לשום את שמו שם' (י"ב, ה).

המקום האחד הנווד

בעוד שהפירושים שהובאו לעיל צמצמו את הידוע החלקי
לתחנותיו השונות של המשכן, מרחיב בן-נון את הרעיון
ומבסס על פסוק זה את תפיסת 'המקום האחד-הנווד' (כפי
שמכנה זאת העורך שם): בכל זמן מסוים יש מקום עבודה
מרכזי אחד בלבד, אך מקום זה מתחלף ונווד מזמן לזמן
ומדור לדור; בכל פעם הוא מצוי היכן שה' מזכיר-מפקיד את
שמו, קרי, משרה את שכינתו.

עיקרון זה מתגלה כבר בספר בראשית, עוד בטרם הוקם
המשכן. האבות מתהלכים בארץ, ועמם ה', המתגלה בכל
פעם במקום אחד בלבד, אך מקום זה מתחלף ומשתנה,
בהתאם למקומם של האבות ושל ה' אשר עמם. כך מתגלה
ה' לאבות באלון מורה, מקדם לבית אל ובבית אל עצמה,
באלוני ממרא אשר בחברון, בגרר ובבאר שבע, וכמובן –
בהר המוריה. אך תמיד ההתגלות היא במקום אחד בלבד,
ולעולם לא במקומות אחדים בו בזמן.

רעיון הנדידה של מקום ההתגלות בולט באופן מיוחד ביחס
לסיני. כך אומר משה בברכתו:

וַיֹּאמֶר ה' מִסִּינִי בָּא וְזָרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר
פֶּאֶרֶן וְאֶתָּה מִרְבֶּבֶת קִדְשׁ מִיַּמֵּינוּ אֲשֶׁרֶת לְמוֹ
(דברים ל"ג, ב).¹⁰

הרמב"ן שם מתאר את התהליך בהרחבה:

יאמר כי השם מסיני בא לישראל, כי משם השכין
שכינתו בתוכם ושוב לא נסתלקה מהם. והענין, כי
ירד הכבוד בהר סיני... ושם היה כל הימים שהיה
משה עולה ויורד... וכאשר נתנו לו הלוחות
האחרונות שכן הכבוד באהל מועד... וכאשר הוקם
המשכן שכן הכבוד במשכן... ומשם היו לו כל
הדברות כל ימי המדבר.

וזרח משעיר למו – כי אחרי נסעם מסיני במסע
ראשון שכן הענן במדבר פארן, ומשם שלח
מרגלים... ונתנדה העם ולא היה הדבור עם משה עד
שבאו לשעיר בגבול בני עשו בסוף הארבעים... והנה
אז בבואם בשעיר היה השם להם לאור עולם ושלמו
ימי אבלם...

10 ההדגשות במאמרו של בן-נון, והרי הערתו המחכימה של העורך: "מפרופ'
משה בר-אשר שמעתי פשוטו של מקרא זה על פי הכתיב – 'אֲשֶׁרֶת'
(במילה אחת), והוא צורת נקבה יחידה של 'אֲשֶׁרֶת הפסגה' (דברים ד',
ט), מקום ההתגלות האחרון למשה. מסתבר ש'רַבֶּבֶת קִדְשׁ' רומז
ל'רַבֶּבֶת אלפי ישראל' (במדבר י', לו) שחונן בְּקִדְשׁ ימים רבים (דברים א',
מו). גם 'שדה אדום' 'תימן' ו'הר בשן' תופסים מקום בנדודי השכינה".

ג. "בְּכָל הַמְּקוֹם" ו"הַמְּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' "

לפסוק "בכל המקום אשר אזכיר את שמי" שבספר שמות יש מקבילה בספר דברים – "המקום אשר יבחר ה'". הנה כמה דוגמות מן הפרשה בה מוזכר מונח זה לראשונה:

כִּי אִם אֶל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל-לְהִיכֶם מִכָּל שְׁבֵטֵיכֶם לְשׁוֹם אֶת שְׁמוֹ שָׁם... וְהִבְאַתֶּם שָׁמָּה עֲלֵתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֶת מַעֲשֵׂי תֵיכֶם וְאֶת תְּרוֹמַת יְדְכֶם וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבָתֵיכֶם וּבְכֹרֶת בְּקֶרְכֶם וְצֹאנְכֶם. וְאֶכְלְתֶם שָׁם לֶפְנֵי ה' אֶל-לְהִיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם...

וְהִיא הַמְּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל-לְהִיכֶם בּוֹ לְשֹׁן שְׁמוֹ שָׁם שָׁמָּה תִבְיֵאוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֲתֶכֶם...

לֹא תוּכַל לֵאמֹר בְּשַׁעֲרֵיךָ מַעֲשֵׂר דְגַנְךָ וְתִירְשְׁךָ וְיִצְהָרְךָ וּבְכֹרֶת בְּקֶרְךָ וְצֹאנְךָ... כִּי אִם לִפְנֵי ה' אֶל-לְהִיךָ תֵאָקְלָנוּ. **בְּמְקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר** (דברים י"ב, ה-ז, יא, יז-יח).

אף כי הציווי בספר שמות משמעותי, כאמור, כבר לנדודי המשכן במדבר, בעוד שהציווי בספר דברים מתייחס לארץ ישראל בלבד, אין להכחיש את הדמיון הגדול בין הכתובים. שני עניינים מרכזיים קושרים ביניהם: המילה "מקום", והבחירה והיזמה הא-לוהית להזכיר את השם, לשומו או לשכנו שם, היינו – לגלות שם את מציאות הקב"ה בעולם. יתר על כן, בכל המקומות בהם נזכר מי מן הביטויים הללו, מזמינה הבחירה הא-לוהית תגובה אנושית: בניין מזבח, הקרבת קרבנות, הבאת מעשרות וכו'. ולסיום, את שני הביטויים ניתן להבין כמתייחסים למקום אחד בלבד, הלוא הוא בית הבחירה שבירושלים; או אל מקום שהוא אמנם אחד בזמן מסוים, אך הוא נודד ומשתנה מעת לעת, בהתאם לנסיבות – כפי שפירשו רבים מן הראשונים גם על הפסוקים שבספר דברים.

לאור זאת נשאלת השאלה: מה חידש ספר דברים ברעיון של "המקום אשר יבחר ה' "?

ניתן להסביר כי "בכל המקום אשר אזכיר את שמי" מכונן לכל המקומות בהם יתגלה ה', בעוד ש"המקום אשר יבחר ה'" הנו המקום הקבוע בלבד – בית הבחירה. ושמה רומז לכך השוני בין "אזכיר" שבשמות לבין "יבחר" שבדברים – מונח המתאים אולי יותר למציאות קבועה.

ברם, גם למי שסובר כי שני הכתובים עוסקים במקום האחד הנודד,¹² להלכה יש הפרש גדול ביניהם. בעוד שספר שמות מתייחס למזבח ולקרבות בלבד, מציינים הפסוקים בדברים הבאת מעשרות ואכילת קודשים קלים, לאמור: אין הם עוסקים במקום המשכן או המקדש גרידא, אלא גם במרחב הקדושה המוגדר סביבם, אשר בו נאכלים קודשים אלו.¹³ "המקום אשר יבחר ה'" של ספר דברים כולל, אם כן,

תקופה זו מסוכמת אולי בדברי ה' אל דוד בפי נתן הנביא, עת השיב ה' בשלילה לבקשתו של דוד לבנות בית לה':

כֹּה אָמַר ה' הֲאֵתָה תִבְנֶה לִי בַיִת לְשִׁבְתִּי. כִּי לֹא יִשְׁבְּתִי בְּבַיִת לְמִיּוֹם הָעֲלֵתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וְאֵיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּאֶהָל וּבְמִשְׁכָּן. **בְּכָל אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי בְּכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל...** (ש"מ"ב ז', ה-ז).

בכל פרק הזמן הזה מתהלך ה' באוהל ובמשכן בקרב כל בני ישראל, ומתגלה בדרכים שונות במקום בו בחר להזכיר את שמו באותו זמן.

ברם, בן-נון מרחיק לכת עוד יותר וקובע כי גם לאחר בניין המקדש הקבוע בהר המוריה, מתגלה ה' מחוצה לו כפי צורך השעה. הדוגמה המובהקת לכך היא הקרבתו של אליהו בהר הכרמל (מ"א י"ח, ל-לח) – שם בחר ה' להתגלות לישראל באותה עת, לצורך הכרעת המאבק נגד פולחן הבעל הכנעני-צידוני בממלכת ישראל כולה. להבנתו, עיקר חידושו של אליהו בהוראתו "לפי שעה" (במנות צ"ב) לא היה עצם ההיתר להקריב בחוץ; אליהו "רק גילה על פי דבר הנבואה שהשכינה התגלתה באותה שעה בהר הכרמל, ועל כן שם, לא רק מותר להקריב, אלא חובה להקריב באותה שעה – לפני ה' – וכך יתמצו לפניו".¹¹

לשיטתו של בן-נון, מקבל מקומו של ציווי זה משמעות עמוקה. במעמד הר סיני נתגלתה לראשונה לעיני כל ישראל קדושת המקום (הגם שקדושה זמנית) (ראה בהרחבה שיעור 20 לשנת ה'תשס"ז). מיד לאחר מכן אומר ה' "בְּכָל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבְרַכְתִּיךָ", לאמור: קדושת המקום, אין עניינה להרחיק בין האדם לבין הקב"ה; אדרבה, המקום קדוש מכוח הזכרת שם ה' – מכוח התקרבות הקב"ה לעמו והשראת שכינתו ביניהם, בכל מצב ובכל זמן, כפי העניין המיוחד לאותה שעה. דברים אלו יפים גם כהקדמה לציווי המשכן הסמוך. אין עניינו של המשכן לרחק ח"ו בין האדם לשכינה. המשכן אינו ישות העומדת בפני עצמה; זוהי דרך אחת מני כמה מצבים ודרכים של התגלות (היראות על ידי מלאך, יציאת ה' בקרב העם למלחמה, נבואה וכו'), שכולם מזמינים את האדם להתייחס להתגלות ולעבוד את ה' במקום בו אירעה – מקום הנגזר, כאמור, מנסיבות ההתגלות וממצב האדם או העם באותה שעה.

לסיום חלק זה אעיר כי תפיסתו הכוללת של בן-נון נראית לי קיצונית מדי: האם מציאות המשכן – ויותר מכך, הקמת המקדש הקבוע בירושלים – באמת אינם משנים מהותית את אופן השראת שכינה?! כלום באמת ייתכן שאפילו בניין המקדש וקביעת איסור במות עולמית אינם פוסלים באופן עקרוני התגלות במקום אחר והקרבה בו?! לטעמי, קשה מאוד להרחיק לכת עד כדי כך.

12 מו"ר הרב יואל בן-נון – בנו של יחיאל בן-נון ועורך ספרו – אמר לי כי לשיטתו אכן אין שוני מהותי בין הכתובים, אלא שבשמות מנוסח העיקרון באופן כללי בלבד, ואילו ספר דברים מתאר בהרחבה ובפירוט את יישומו.

13 ראה זבחים פ"ד משניות ד-ח: "משהוקם המשכן... קדשי קדשים נאכלים לפניו מן הקלעים, קדשים קלים בכל מחנה ישראל... באו לשילה... קדשי קדשים נאכלים לפניו מן הקלעים, קדשים קלים ומעשר שני בכל

11 בעבר (שיעור 6 לשנת ה'תשס"ז) הצגנו את דעת המשך חכמה (דברים י"ב, ח), לפיה הקרבה מחוץ למשכן בשעת איסור במות מותנית בנוכחות הארון במקום ההקרבה, המבטלת לשעה את האיסור (כמפורש בשופטים כ', כז). על פי הצעתו של בן-נון, "הכל תלוי במקום ההתגלות, בין אם היא באה על ידי הארון או בדרך אחרת".

גם מרחב מסוים סביב המקדש, שאף הוא "לפני ה'" (דברים י"ב, ז, יב, יח).

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ח *

* עורך: בעז קלוש *

* *

* בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* *